

بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد بر گرایش و نگرش دانش آموزان نسبت به مصرف مواد

سیده منصوره سپهریان*^۱، سید بکتاش سپهریان^۲

چکیده

اعتیاد به مواد مخدر، امروزه یکی از معضلات اساسی زندگی بشری به شمار می‌رود و می‌تواند هر گوشه از زندگی فرد را تحت تأثیر قرار دهد بنابراین هدف از پژوهش حاضر بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر گرایش و

نگرش دانش آموزان متوسطه دوم بود. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش نیمه تجربی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون و گروه کنترل بود. جامعه آماری دانش آموزان متوسطه دوم شهرستان ایزده بود که ۴۰ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب و به دو گروه آزمایش و کنترل (هر گروه ۲۰ نفر) تقسیم شدند. ابزارهای گردآوری داده‌ها پرسشنامه نگرش به مواد مخدر کریمی و همکاران و پرسشنامه گرایش به مواد مخدر زرگر و همکاران بود. گروه آزمایش در معرض برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد قرار گرفت که شامل ۱۲ جلسه بود قرار گرفتند و گروه کنترل هیچ آموزشی دریافت نکرد. طول مدت اجرای برنامه حدود ۳ ماه بود. داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و تحلیل کوواریانس تجزیه و تحلیل شد. نتایج تحلیل کوواریانس تک متغیره نشان داد که برنامه آموزشی تأثیر معناداری بر کاهش گرایش به مصرف مواد داشت و حدود ۹۰ درصد تغییرات پس‌آزمون گرایش به برنامه مرتبط بود. همچنین تأثیر معناداری بر بهبود نگرش نسبت به اعتیاد داشت و حدود ۶۹ درصد تغییرات پس‌آزمون نگرش به برنامه آموزشی مرتبط بود. باتوجه به نتایج اهمیت طراحی برنامه‌های مهارت‌محور و مشارکتی در مدارس، بهره‌گیری از روش‌های فعال آموزشی را برای پیشگیری از مصرف مواد در سنین نوجوانی و جوانی برجسته می‌سازد.

کلمات کلیدی: برنامه آموزشی، اعتیاد، گرایش، نگرش، مصرف مواد.

^۱. کارشناسی ارشد علوم تربیتی، گرایش تحقیقات آموزشی (نویسنده مسئول) mansourehsepehrian@gmail.com

^۲. کارشناسی ارشد، مهندسی سوانح طبیعی

مقدمه

مصرف مواد مخدر در دنیای امروز یکی از چالش‌های اساسی سلامت عمومی و اجتماعی به شمار می‌رود که به عنوان یک آفت ویرانگر، سرمایه‌های انسانی، فرهنگی و اخلاقی جوامع را تهدید می‌کند. این پدیده نه تنها سلامت جسمی و روانی افراد را به خطر می‌اندازد، بلکه پیامدهای گسترده اقتصادی، خانوادگی و اجتماعی نیز به دنبال دارد. گزارش جهانی مواد مخدر ۲۰۲۵ دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد به این موضوع پرداخته و تأکید کرده است که تعداد مصرف‌کنندگان مواد مخدر طی دهه گذشته به شکل قابل توجهی افزایش یافته و این موضوع موجب آسیب‌های فراوانی در جوامع مختلف شده است. (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد^۱، ۲۰۲۵). سوءمصرف مواد مخدر مضر است و مصرف بیش از حد آن یک مشکل جهانی است. مصرف مواد مخدر معمولاً در دوران نوجوانی شروع می‌شود. عوامل سوءمصرف مواد مخدر شامل انواع عوامل محافظتی و خطر زا است. از این رو، این بررسی سیستماتیک با هدف تعیین عوامل خطر و محافظتی سوءمصرف مواد مخدر در بین نوجوانان در سراسر جهان انجام شد (ناوی و همکاران^۲، ۲۰۲۱). اعتیاد نه تنها سلامت جسمی و روانی افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه توان تفکر، خلاقیت، اراده، کارایی و سازندگی اجتماعی انسان را نیز کاهش داده و زمینه ساز فروپاشی بنیان خانواده، سستی باورهای اخلاقی و دینی، و گسترش آسیب‌های اجتماعی همچون بیکاری، خشونت، جرم و انزوای اجتماعی می‌شود (مردانی و همکاران^۳، ۲۰۲۳). مطالعات جدید نشان می‌دهند که اثرات مخرب اعتیاد محدود به فرد مصرف‌کننده نیست، بلکه خانواده و جامعه را نیز درگیر می‌کند؛ اعضای خانواده افراد معتاد معمولاً دچار فشار روانی، مشکلات اقتصادی، احساس شرم اجتماعی و فروپاشی روابط عاطفی می‌شوند (موناری و همکاران^۴، ۲۰۲۴). با توجه به اینکه دوره‌ی نوجوانی و جوانی از حساس‌ترین و تعیین‌کننده‌ترین مراحل رشد انسان به شمار می‌آید؛ دوره‌ای که فرد با تغییرات سریع جسمی، شناختی، هیجانی و اجتماعی مواجه است و نیاز شدیدی به حمایت، درک، فرصت‌های رشد، اشتغال، ارتباط سالم با همسالان و راهنمایی والدین آگاه و توانمند دارد (شیو^۵، ۲۰۲۳). در این دوران، نوجوانان و جوانان دارای ظرفیت بالایی از انرژی، خلاقیت، نوآوری و تمایل به استقلال هستند که در صورت هدایت صحیح، می‌تواند به شکوفایی فردی و پیشرفت جامعه منجر شود (بلوم و همکاران^۶، ۲۰۲۲). به طور کلی، وجود حمایت خانواده، معلمان و همسالان در کنار فرصت‌های رشد و خود بیانگری، نقش بسزایی در سلامت روانی، انگیزش تحصیلی و رشد اجتماعی نوجوانان ایفا می‌کند (کلاینکورس و همکاران^۷، ۲۰۲۳). از سوی دیگر، روند جهانی سوءمصرف مواد به‌ویژه در میان نوجوانان و جوانان در حال افزایش است، به طوری که طبق گزارش «سازمان ملل متحد در امور مواد مخدر و جرم» در سال ۲۰۲۲، بیش از ۲۹۶ میلیون نفر در سراسر جهان حداقل یک‌بار مصرف مواد را تجربه کرده‌اند که نسبت به سال ۲۰۱۰ افزایش چشمگیری داشته است (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، ۲۰۲۲). در ایران بالاترین رقم سنی معتادان را افراد نوجوانان و جوانان تشکیل می‌دهند تحقیقات نشان داده‌اند که اغلب افراد معتاد اولین تجربه مصرف را در دوران نوجوانی به صورت تفریحی داشته‌اند. بر

¹. United Nations Office on Drugs and Crime

². Nawi et al

³. Mardani et al

⁴. Monari et al

⁵. Xu

⁶. Blum et al

⁷. Kleinkorres et al.

اساس گزارش‌های رسمی، حدود ۲,۸ تا ۴,۴ میلیون نفر در ایران به مواد مخدر اعتیاد دارند که ۵۸ درصد آنها زیر ۳۴ سال سن دارند. عوامل متعددی از جمله بیکاری، مشکلات خانوادگی و عدم وجود امکانات تفریحی سالم موجب گرایش جوانان به مصرف مواد شده است. این مسئله پیامدهای جبران‌ناپذیر اجتماعی و خانوادگی به دنبال دارد و نیازمند توجه ویژه مسئولان و برنامه‌های پیشگیرانه است (توکلی، ۱۴۰۴).

امروزه طیف گسترده‌ای از مواد مخدر و محرک‌ها به راحتی در دسترس نوجوانان قرار دارد و بسیاری از آنان ممکن است به دلایل کنجکاو، فشار همسالان، یا مشکلات هیجانی به مصرف این مواد تمایل پیدا کنند (میچ و همکاران^۱، ۲۰۲۳). از این رو، نوجوانان به عنوان یکی از گروه‌های آسیب‌پذیر در برابر سوء مصرف مواد شناخته می‌شوند و محور اصلی بیشتر برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد را تشکیل می‌دهند. با این حال، طراحی و اجرای مداخلات آموزشی و پیشگیرانه ی مؤثر نیازمند درک عمیق از عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی و محیطی مؤثر بر گرایش به مصرف مواد است (جارنک و همکاران^۲، ۲۰۲۲).

در این میان عوامل زمینه‌ای مانند ساختار خانوادگی، سطح درآمد خانواده، و حضور حمایت‌های اجتماعی نیز در شکل‌دهی نگرش و گرایش دانش‌آموزان تأثیرگذار هستند. به عنوان مثال، خانواده‌هایی با درآمد بالاتر نگرش منفی قوی‌تری نسبت به مواد مخدر دارند که این موضوع در کاهش گرایش فرزندان‌شان نقش دارد (دلور، رضایی و علیزاده، ۱۳۹۶). بنابراین گرایش و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در رفتار آنها در برابر مواد است. نگرش به معنای مجموعه‌ای از باورها، احساسات و آمادگی برای واکنش در برابر یک موضوع خاص، در اینجا مصرف مواد مخدر است که می‌تواند مثبت یا منفی باشد. اکثر پژوهش‌ها نشان می‌دهند که نگرش منفی نسبت به مصرف مواد عامل مهمی در کاهش گرایش به این رفتار پرخطر است و اصلاح نگرش یکی از مؤثرترین راهبردهای پیشگیری از اعتیاد در نوجوانان است (قائدامینی هارونی و همکاران، ۱۳۹۶).

تحقیقات بین‌المللی نشان می‌دهد که برنامه‌های پیشگیری مبتنی بر مدرسه می‌توانند به طور قابل توجهی از شروع یا گسترش رفتارهای پرخطر مرتبط با مواد کاسته و نگرش‌ها و دانش دانش‌آموزان را تغییر دهند؛ با این حال، اثرگذاری این برنامه‌ها در منابع مختلف و براساس نوع مداخله (آموزش مهارت‌های زندگی، مداخله مبتنی بر شخصیت، آموزش آنلاین یا ترکیبی) متغیر گزارش شده است. برخی مرورهای سیستماتیک و متا آنالیزها کاهش معنی‌دار در مصرف دخانیات و برخی رفتارهای پرخطر را گزارش کرده‌اند، در حالی که مطالعات دیگر نتایج متناقض یا اثرات کوچک‌تری نشان داده‌اند که این تفاوت‌ها می‌تواند ناشی از کیفیت اجرا، تداوم برنامه و سازگاری فرهنگی باشد (لکامگه و همکاران^۳، ۲۰۲۵). در زمینه‌ی پژوهش‌های اخیر، مداخلات نوآورانه از جمله برنامه‌های مجازی، مداخلات همه مدرسه‌ای و برنامه‌های متمرکز بر مهارت‌های شخصیتی یا مهارت‌های زندگی اثرات امیدوارکننده‌ای بر دانش، نگرش و گاهی رفتارهای مصرفی نوجوانان نشان داده‌اند؛ برای مثال مطالعات جدید در ایران و سایر کشورها کاهش معنادار در نگرش‌های مثبت نسبت به مصرف و افزایش آگاهی گزارش کرده‌اند. با این وجود، شواهد بومی و منطقه‌ای (از جمله شهرستان‌ها و استان‌های کوچک‌تر) کمتر است و نیاز به بررسی اثرات برنامه‌های آموزشی متناسب با شرایط فرهنگی و آموزشی محلی وجود دارد (پادیر و همکاران^۴، ۲۰۲۵).

از آنجا که مصارف مواد مخدر عوارض بسیاری دارد و هزینه‌های بهداشتی اجتماعی و بهره‌وری نیروی انسانی در جهت درمان آن میلیاردها دلار می‌باشد. بنابراین تلاش‌های پیشگیرانه امری ضروری و انکارناپذیر بود و بهترین زمان جهت

^۱. Miech et al

^۲. Jarnecke et al

^۳. Lekamge et al

^۴. Padir et al

بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد

پیشگیری اوایل نوجوانی است و کوشش‌های مربوطه بایستی معطوف به سنین قبل از نوجوانی باشد (سازمان بهداشت جهانی^۱، ۲۰۲۳).

با توجه به مطالب ارائه شده مسئله اعتیاد نوجوانان یکی از مهم‌ترین مسائل تربیتی در دنیای امروز می‌باشد، زیرا نوجوانان سنگ بنای فردا هستند و مدیریت کشور را به دست می‌گیرند؛ بنابراین سلامت و مهارت‌های آنان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که باید از آن محافظت و مراقبت شود. بنابراین اگر کودکان و دانش‌آموزان را با مقوله اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر و اثرات فردی، خانوادگی و اجتماعی آشنا باشند و مهارت تصمیم‌گیری، حل مشکل، تفکر انتقادی، همدلی و ارتباطات و توانایی مقابله با موقعیت‌های پرخطر را در یک برنامه آموزشی پیشگیرانه بیاموزند می‌توانند در شرایط مواجهه با اعتیاد یا دوستان مصرف کنند تصمیم درست را بگیرند. با توجه به موارد فوق، سؤالات کلیدی پژوهش عبارت‌اند از: آیا برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد می‌تواند بر گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم تأثیر معنی‌دار داشته باشد؟

فرضیات

فرضیه کلی

- برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر گرایش و نگرش به مصرف مواد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر دارد.

فرضیه فرعی

- ۱- برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر گرایش به اعتیاد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر دارد.
- ۲- برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر نگرش به مواد مخدر در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر دارد.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، نیمه‌تجربی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ بود که به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای تعداد ۴۰ نفر انتخاب و در دو گروه آزمایش و گواه (هر گروه ۲۰ نفر) به صورت تصادفی گمارده شد.

از مقیاس پرسشنامه پرسشنامه نگرش به مواد مخدر کریمی و همکاران (۱۳۹۱) و پرسشنامه، مقیاس ایرانی گرایش به مواد مخدر زرگر و همکاران (۱۳۸۷) به عنوان ابزار گردآوری اطلاعات استفاده گردید.

پرسشنامه نگرش به مواد مخدر کریمی و همکاران (۱۳۹۱) دارای ۴۰ سؤال ۵ گزینه‌ای و دارای ۳ زیر مقیاس است که نگرش نسبت به مواد مخدر را می‌سنجد. روایی صوری و محتوایی این آزمون در پژوهش توسط سه تن از اساتید دانشگاه مورد تأیید قرار گرفته است. برای به دست آوردن پایایی آن از روش ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن ۰/۷۹ گزارش شد که حاکی از پایایی قابل قبول آن می‌باشد.

¹ World Health Organization [WHO]

پرسشنامه، مقیاس ایرانی گرایش به مواد مخدر زرگر و همکاران (۱۳۸۷) از دو عامل تشکیل شده و دارای ۳۶ ماده به اضافه ۵ ماده دروغ‌سنج می‌باشد. این پرسشنامه ترکیبی از دو عامل آمادگی فعال و آمادگی منفعل می‌باشد. آمادگی فعال مربوط به رفتارهای ضداجتماعی، میل به مصرف مواد، نگرش مثبت به مواد، افسردگی و هیجان خواهی می‌باشد و در عامل دوم (آمادگی منفعل) بیشترین ماده‌ها مربوط به عدم ابراز وجود و افسردگی می‌باشد.

در پژوهش زرگر و همکاران (۱۳۸۷) جهت محاسبه روایی این مقیاس از دو روش استفاده شد. در روایی ملاکی، پرسشنامه آمادگی به اعتیاد در گروه معتاد و غیر معتاد را به خوبی از یکدیگر تمیز داده است. روایی سازه مقیاس از طریق همبسته کردن آن با مقیاس ۲۵ ماده‌ای فهرست بالینی علائم بالینی ۰/۴۵ محاسبه شده است که معنی‌دار می‌باشد. اعتبار مقیاس با روش آلفای کرونباخ ۰/۹۰ محاسبه شد که در حد مطلوب می‌باشد (زرگر و همکاران، ۱۳۸۷).

در این طرح، دو گروه از دانش‌آموزان (آزمایش و کنترل) مورد بررسی قرار گرفتند. هر دو گروه پیش از اجرای مداخله، آزمون پیش‌آزمون را انجام دادند. سپس گروه آزمایش در معرض «برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد» قرار گرفت، در حالی که گروه کنترل هیچ آموزشی دریافت نکرد. پس از پایان مداخله، هر دو گروه مجدداً در پس‌آزمون شرکت کردند. طول مدت اجرای پژوهش حدود ۳ ماه بود. پس از پایان مدت آموزش از هر دو گروه پس‌آزمون به عمل آمد و مجدد پرسشنامه برای هر دو گروه آزمایش و گواه تکمیل شد.

جدول ۱- شرح و توضیح جلسات آموزشی

جلسه	هدف	محتوا
اول	بازخورد انگیزشی فردی	تأکید بر شناسایی و کشف فواید و مضرات در روند مصرف مواد توسط دانش‌آموزان
دوم	معرفی موقعیت‌های پر خطر	تأکید بر تعیین موقعیت‌هایی خطر مصرف مواد را در آنها افزایش می‌دهند توسط مشاوران و معلمان
سوم	مقبله با میل به مصرف مواد (مقابل با وسوسه)	تأکید بر توسعه راهبردهایی برای تشخیص زود هنگام عوامل زمینه ساز مصرف مواد و برنامه‌ریزی روش‌هایی برای مقابله با اشتیاق و میل به مصرف مواد (یا وسوسه)
چهارم	مقابل با تفکر منفی	آموزش تعیین الگوهای تفکر منفی و سازش نیافته خود و مبارزه با آنها
پنجم	تصمیم‌های به ظاهر نامرتبط	آموزش به این منظور که هنگام رویارویی با موقعیت‌های پر خطر به عنوان روشی برای تفکر از تحلیل کار کردی استفاده کرده و به این ترتیب به قابلیت خطر آفرین تصمیمات مختلف خود فکر کنند
ششم	برنامه‌ریزی در زمینه موارد اضطراری	بحث در مورد مواقعی که میل غیرقابل منتظره و پیش بینی نشده‌ای برای مصرف مواد در فرد ایجاد می‌شود (وقتی فرد دچار وسوسه می‌شود) و عوامل راه‌انداز این وسوسه چیزی غیر از عوامل راه‌انداز قبلی هستند
هفتم	مهارت‌های امتناع	به کمک این مهارت دانش‌آموزان از مصرف مواد امتناع می‌کنند
هشتم	انتقاد و انتقاد کردن	آموزش مختصر درباره‌ی فنون تنش زدایی برای خنثی کردن برانگیختگی فیزیولوژیکی هنگام مورد انتقاد واقع شدن
نهم	مدیریت خشم	آموزش راهبردهای مدیریت خشم که متشکل از تشخیص علائم و شاخص‌های فیزیکی خشم، راهبردهای تنش زدای برای کاهش برانگیختگی و به کارگیری رویکرد حل مسئله برای مقابله با موقعیت‌های ایجاد کننده خشم

بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد

دهم	افزایش فعالیت‌های لذت بخش	تعیین و تمرین فعالیت‌های لذت بخش توسط مشاوران و معلمان
یازدهم	حل مسئله	آموزش مدل‌های استاندارد حل مسئله
دوازدهم	توسعه شبکه‌های حمایت	ارائه راهبردهایی برای برقراری ارتباط با دوستان خود و احیای روابط آسیب دیده خانوادگی و برقراری روابط حمایتی

به‌منظور تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار، حداقل، حداکثر و جدول فراوانی) و به منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق از روش تحلیل کواریانس استفاده شد.

یافته ها

در این بخش به ارائه‌ی میانگین و انحراف معیار نمره‌های گرایش به مصرف مواد و نگرش به اعتیاد در گروه‌های آزمایش و گواه، به تفکیک در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون پرداخته شد. جدول ۲ میانگین و انحراف معیار نمره‌های گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد را در گروه‌های آزمایش و گواه به تفکیک در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان می‌دهد.

جدول ۲- میانگین و انحراف معیار گرایش و نگرش به مصرف مواد

متغیرها	شاخص‌های آماری	گروه آزمایش		گروه کنترل	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
گرایش به مصرف مواد	پیش‌آزمون	۴۹/۶۵	۶/۰۵	۵۰/۳۰	۵/۶۵
	پس‌آزمون	۴۲/۸۰	۶/۱۸	۵۲/۰۰	۵/۶۷
نگرش نسبت به اعتیاد	پیش‌آزمون	۹۱/۹۰	۱۹/۹۹	۹۲/۵۰	۲۰/۰۵
	پس‌آزمون	۸۴/۳۰	۱۹/۷۵	۹۰/۹۰	۱۹/۶۶

بر اساس یافته‌های جدول فوق میانگین گرایش به مصرف مواد گروه آزمایش در پیش‌آزمون ۴۹/۶۵ و انحراف معیار ۶/۰۵ و میانگین گرایش به مصرف مواد گروه کنترل در پیش‌آزمون ۵۰/۳۰ و انحراف معیار ۵/۶۵ است. گرایش به مصرف مواد گروه آزمایش در پس‌آزمون ۴۲/۸۰ و انحراف معیار ۶/۱۸ و میانگین گرایش به مصرف مواد گروه کنترل در پس‌آزمون ۵۲/۰۰ و انحراف معیار ۵/۶۷ است. میانگین نگرش نسبت به اعتیاد گروه آزمایش در پیش‌آزمون ۹۱/۹۰ و انحراف معیار ۱۹/۹۹ و میانگین نگرش نسبت به اعتیاد گروه کنترل در پیش‌آزمون ۹۲/۵۰ و انحراف معیار ۲۰/۰۵ است. و نگرش نسبت به اعتیاد گروه آزمایش در پس‌آزمون ۸۴/۳۰ و انحراف معیار ۱۹/۷۵ و میانگین نگرش نسبت به اعتیاد گروه کنترل در پس‌آزمون ۹۰/۹۰ و انحراف معیار ۱۹/۶۶ است.

جدول ۳- آزمون کولموگروف - اسمیرنوف برای نرمال بودن داده‌ها

مولفه	پیش‌آزمون		پس‌آزمون	
	ضریب به دست آمده	سطح معناداری	ضریب به دست آمده	سطح معناداری
گرایش به مصرف مواد	۰/۷۸۰	۰/۵۷۸	۰/۸۱۴	۰/۵۲۲
نگرش نسبت به اعتیاد	۰/۸۳۱	۰/۴۹۴	۰/۸۲۸	۰/۴۹۹

بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد

بر اساس یافته‌های جدول فوق فرض صفر مبنی بر اینکه توزیع نمرات متغیرهای پژوهش (گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد) در پیش‌آزمون-پس‌آزمون دارای توزیع نرمال است، تأیید می‌شود.

جدول ۴- نتایج حاصل از آزمون لوین جهت همگنی واریانس‌ها بین متغیرهای وابسته در گروه آزمایش و گواه				
متغیرها	F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معناداری
گرایش به مصرف مواد	۱/۵۹۴	۱	۳۸	۰/۲۱۴
نگرش نسبت به اعتیاد	۰/۲۰۲	۱	۳۸	۰/۹۶۷

بر اساس یافته‌های جدول فوق آزمون لوین در متغیر گرایش به مصرف مواد ($F=۱/۵۹۴$ و $p=۰/۲۱۴$) و نگرش نسبت به اعتیاد ($F=۰/۲۰۲$ و $p=۰/۹۶۷$) معنی‌دار نمی‌باشد. بنابراین، واریانس گروه آزمایش و گروه کنترل در متغیرهای گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد به طور معنی‌داری متفاوت نیستند و فرض همگنی واریانس‌ها تأیید می‌شود.

فرضیه کلی

برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر گرایش و نگرش به مصرف مواد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر دارد.

جدول ۵- نتایج تحلیل کواریانس چندمتغیری (مانکوا) روی نمره‌های پس‌آزمون گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد در گروه‌های آزمایش و گواه، با کنترل پیش‌آزمون

نام آزمون	مقدار	df فرضیه	Df خطا	F	اندازه اثر	توان آماري	سطح معنی‌داری
آزمون اثر پیلای	۰/۶۵۸	۲	۳۳	۳۱/۷۸	۰/۶۵۸	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
آزمون لامبدای ویکلز	۰/۳۴۲	۲	۳۳	۱۵۰/۵۱	۰/۶۵۸	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
آزمون اثر هتلینگ	۱/۹۲۷	۲	۳۳	۱۵۰/۵۱	۰/۶۵۸	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
آزمون بزرگترین ریشه‌روی	۱/۹۲۷	۲	۳۳	۱۵۰/۵۱	۰/۶۵۸	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰

بر اساس یافته‌های جدول فوق سطوح معنی‌داری همه‌ی آزمون‌ها، بیانگر آن هستند که بین گروه‌های آزمایش و گواه در پس‌آزمون، حداقل از لحاظ یکی از متغیرهای وابسته (گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد) تفاوت معناداری وجود دارد ($F=۳۱/۷۸$ و $P=۰/۰۰۰$).

فرضیه اول: برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر گرایش به مصرف مواد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر دارد.

بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد

جدول ۶- خلاصه‌ی نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیری برای مقایسه‌ی نمره‌ی پس‌آزمون با کنترل پیش‌آزمون متغیر وابسته (گرایش به مصرف مواد)

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	اندازه اثر	توان آماری	سطح معنی داری (p)
پیش‌آزمون گرایش به مصرف مواد	۱۲۶۴/۷۶	۱	۱۲۶۴/۷۶	۶۲۸/۶۵۳	۰/۹۴۴	۱/۰۰	۰/۰۰۰
عضویت گروهی	۷۳۰/۳۷۷	۱	۷۳۰/۳۷۷	۳۶۳/۰۳	۰/۹۰۸	۱/۰۰	۰/۰۰۰
خطا	۷۴/۴۳	۳۷	۲/۰۱		-	-	-

بر اساس یافته‌های جدول فوق بین میانگین‌های گرایش به مصرف مواد دو گروه آزمایش و کنترل تفاوت معنی داری وجود دارد ($F=۳۶۳/۰۳$ و $P=۰/۰۰۰$). به عبارت دیگر این فرضیه که برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر گرایش به مصرف مواد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر معناداری دارد تأیید می‌شود یعنی ۹۰ درصد تفاوت‌های فردی در نمرات پس‌آزمون گرایش به مصرف مواد مربوط به تأثیر برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بوده است.

فرضیه دوم: برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر نگرش نسبت به اعتیاد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر دارد.

جدول ۷- خلاصه‌ی نتایج تحلیل کوواریانس تک‌متغیری برای مقایسه‌ی نمره‌ی پس‌آزمون با کنترل پیش‌آزمون متغیر وابسته (نگرش نسبت به اعتیاد)

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	اندازه اثر	توان آماری	سطح معنی داری (p)
پیش‌آزمون نگرش نسبت به اعتیاد	۱۴۵۹۹/۲۵	۱	۱۴۵۹۹/۲۵	۳۳۶۰/۴۲	۰/۹۸۹	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
عضویت گروهی	۳۶۱/۴۴۳	۱	۳۶۱/۴۴۳	۸۳/۱۹	۰/۶۹۲	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
خطا	۱۶۰/۷۴	۳۷	۴/۳۴۴		-	-	-

بر اساس یافته‌های جدول فوق بین میانگین‌های نگرش نسبت به اعتیاد دو گروه آزمایش و کنترل تفاوت معنی داری وجود دارد ($F=۸۳/۱۹$ و $P=۰/۰۰۰$). به عبارت دیگر این فرضیه که برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بر نگرش نسبت به اعتیاد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ تأثیر معناداری دارد، تأیید می‌شود یعنی ۶۹ درصد تفاوت‌های فردی در نمرات پس‌آزمون نگرش نسبت به اعتیاد مربوط به تأثیر برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر بوده است.

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر به بررسی تأثیر برنامه آموزشی پیشگیری از اعتیاد بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان ایزه نسبت به مصرف مواد پرداخت. یافته‌ها نشان داد که برنامه درسی پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر تأثیر معناداری بر گرایش به مصرف مواد و نگرش نسبت به اعتیاد در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ایزه داشته است. بین گروه آزمایش و گروه کنترل در نمرات پس‌آزمون حداقل در یکی از متغیرهای وابسته تفاوت قابل توجهی وجود دارد. این یافته‌ها نشان می‌دهد که مداخلات آموزشی پیشگیرانه می‌توانند گرایش نوجوانان به مصرف مواد را کاهش داده و نگرش آنان نسبت به اعتیاد را به سمت اجتناب و پرهیز تغییر دهند. این نتیجه با مطالعات پیشین در ایران و سایر کشورها هم‌راستا است. پژوهش‌های سارانی و همکاران^۱ (۲۰۲۰) و محمدپوراصل و همکاران^۲ (۲۰۰۷) نشان می‌دهد که نوجوانان گروهی آسیب‌پذیر در برابر مصرف مواد هستند و اغلب اولین تجربه مصرف را در سنین نوجوانی دارند. همچنین، بررسی‌های تروکو و همکاران^۳ (۲۰۲۲) و سازمان بهداشت جهانی (۲۰۲۳) تأکید دارند که مداخلات آموزشی و پیشگیرانه در مدارس، به ویژه با روش‌های مهارت‌محور و مشارکتی، نقش مؤثری در تغییر نگرش و کاهش گرایش به مواد مخدر دارند.

همچنین بر اساس نتایج تحلیل کوواریانس ارائه شده، برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر تأثیر معناداری بر کاهش گرایش به مصرف مواد در دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان ایزه دارد، به طوری که ۹۰ درصد تفاوت‌های پس‌آزمون گرایش به تأثیر این برنامه مرتبط است. این یافته‌ها هماهنگ با پژوهش‌های قاندامینی هارونی (۱۳۹۶)؛ فیضی و همکاران (۱۳۹۴)؛ موناری و همکاران (۲۰۲۴) است، به طوری که مطالعات متعددی نشان داده‌اند آموزش مهارت‌های زندگی و استفاده از روش‌های آموزشی فعال مانند فیلم، موجب تغییر نگرش و کاهش گرایش دانش‌آموزان به مواد مخدر شده است همچنین آموزش‌های مبتنی بر مشارکت دانش‌آموزان و روش‌های نوین آموزشی، اثرات پایدارتر و عمیق‌تری در پیشگیری از مصرف مواد بر جای می‌گذارند.

علاوه بر این یافته‌ها نشان‌داد که برنامه درسی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر تأثیر معناداری بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به اعتیاد داشته است، به طوری که ۶۹ درصد تغییرات پس‌آزمون نگرش ناشی از اجرای این برنامه بوده است. این نتایج همسو با تحقیقات پیشین است که آموزش مهارت‌های زندگی و برنامه‌های آموزشی فعال را در تغییر نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر مؤثر دانسته‌اند. مطالعات جعفری نژاد و بنائی (۱۳۹۸)، نارویی (۱۳۹۸)؛ موناری و همکاران (۲۰۲۴) نشان می‌دهند که تغییر نگرش از طریق آموزش موجب ایجاد حساسیت نسبت به خطرات اعتیاد و کاهش گرایش به مصرف مواد می‌شود و اهمیت استفاده از روش‌های مشارکتی و فعال که دانش‌آموز را در فرآیند یادگیری دخیل می‌کند نیز در این تغییر نگرش برجسته است.

در یک جمع بندی با توجه به نتایج می‌توان گفت برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه نقش مؤثری در کاهش گرایش دانش‌آموزان به مصرف مواد و بهبود نگرش آنان نسبت به اعتیاد دارند. این برنامه‌ها با تقویت مهارت‌های زندگی، افزایش آگاهی و مشارکت فعال دانش‌آموزان، توانایی آنان را در مدیریت رفتارها و تصمیم‌گیری‌های مرتبط با مصرف مواد افزایش می‌دهند. آموزش‌های مشارکتی و فعال باعث ایجاد نگرش مثبت نسبت به پرهیز از اعتیاد و حساسیت نسبت به خطرات مصرف مواد می‌شود. در نهایت، اجرای چنین برنامه‌هایی می‌تواند به ارتقای سلامت روانی و اجتماعی نوجوانان کمک کرده و نقش مهمی در پیشگیری از گرایش به مواد مخدر در مدارس و جامعه ایفا کند.

^۱. Sarani et al.

^۲. Mohammadpoorasl et al.

^۳. Trucco et al.

پیشنهادهای کاربردی پژوهش

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، که نشان داد برنامه درسی پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر تأثیر معناداری بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان ایزه دارد، پیشنهادات زیر می‌تواند برای پژوهش‌های آتی و سیاست‌گذاری آموزشی کاربردی باشد:

- پژوهش‌های مشابه در مدارس مناطق مختلف کشور انجام شود تا اثربخشی برنامه در بسترهای اجتماعی و فرهنگی متفاوت بررسی و در صورت لزوم، برنامه‌ها متناسب با ویژگی‌های محلی بازطراحی شوند.
- مداخلات آموزشی پیشگیرانه پیش از ورود به متوسطه دوم طراحی و اجرا شود تا اثر پیشگیری زودهنگام افزایش یابد.
- پژوهش‌های پیشین و یافته‌های حاضر تأکید دارند که مشارکت خانواده، آموزش والدین و اطلاع‌رسانی همزمان به دانش‌آموزان می‌تواند اثر مداخلات پیشگیرانه را تقویت کند. پژوهش‌های آینده می‌توانند نقش مشارکت والدین در کاهش گرایش و تغییر نگرش به مصرف مواد را بررسی کنند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش
در مطالعه حاضر هدف از آزمون به اطلاع دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم رسانده شد و نویسندگان از رضایت همه دانش‌آموزان جهت استفاده از نتایج آزمون آنها در این مطالعه اطمینان حاصل کردند.
حامی مالی
هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تأمین شد.
تعارض منافع
بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- توکلی، ن (۱۴۰۴). آمار جدید معتادان در کشور. خبرآنلاین. <https://www.khabaronline.ir/news/2110297/>

- جعفری‌نژاد، لیلا؛ بنائی‌علیایی، زهرا (۱۳۹۸). اثربخشی دوره آموزش گروهی فردمدار بر پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر نوجوانان پسر مقطع متوسطه دوم شهر شیراز. سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در روانشناسی، مشاوره و علوم تربیتی. <https://civilica.com/doc/914860>

- دلاور، علی؛ رضایی، علی محمد؛ علیزاده، ابراهیم (۱۳۸۸). رابطه مولفه‌های خانوادگی با نگرش به مواد مخدر در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران. نشریه علمی روانشناسی بالینی و شخصیت، دوره ۷، شماره ۲ - شماره پیاپی ۱۳ آبان، صفحه ۳۴-۲۱. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23452188.1388.7.2.3.3>

-زرگر، یدالله؛ نجاریان، بهمن؛ نعای، عبدالزهر (۱۳۸۷). بررسی رابطه ویژگی‌های شخصیتی (هیجان خواهی، ابراز وجود، سرسختی روانشناختی)، نگرش مذهبی و رضایت زناشویی با آمادگی به اعتیاد به مواد مخدر. مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱ (۳)، ۹۹-۱۲۰.

-فیضی، حسین؛ ویسی رایگانی، علی‌اکبر؛ عبدی، علرضا؛ مردوخ، مهدی (۱۳۹۴). علل گرایش به مصرف مواد از دیدگاه مراجعه‌کنندگان به مراکز ترک اعتیاد استان کرمانشاه. نشریه پژوهش توانبخشی در پرستاری، دوره ۲، شماره ۲. <http://ijrn.ir/article-1-197-fa.html>

-قائدامینی هارونی، غلامرضا؛ بحرینی بروجنی، مجید؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم؛ سپهری بروجنی، کبری (۱۳۹۶). اثربخشی چهار روش پیشگیری از سوءمصرف مواد بر نگرش نسبت به مواد مخدر و سلامت روان دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه. پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری، ۶۴-۵۱. <https://doi.org/10.22108/cbs.2017.21762>

-کریمی، یوسف؛ حسینی‌المدنی، سیدعلی؛ احدی، حسن؛ بهرامی، هادی؛ معاضدیان، آمنه (۱۳۹۱). مقایسه تاب‌آوری، سبک‌های هویتی، معنویت و حمایت اجتماعی ادراک شده در افراد معتاد، غیر معتاد و بهبود یافته. فصلنامه علمی اعتیادپژوهی. ۶۴-۴۷، (۲۱)۶. <http://etiadpajohi.ir/article-1-332-fa.html>

-نارویی، مصیب (۱۳۹۸). بررسی علل و عوامل مرتبط در گرایش جوانان به مصرف مواد مخدر (مطالعه موردی منطقه جلگه چاه هاشم). پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، ۴۶-۵۸. <http://ijndibs.com/article-1-337-fa.html>

-Blum, R. W. , Lai, J. , Martinez, M. , & Jessee, C. (2022). Adolescent connectedness: cornerstone for health and wellbeing. *bmj*, 379.

-Jarnecke, A. M. , Saraiya, T. C. , Brown, D. G. , Richardson, J. , Killeen, T. , & Back, S. E. (2022). Examining the role of social support in treatment for co-occurring substance use disorder and posttraumatic stress disorder. *Addictive behaviors reports*, 15, 100427. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2022.100427>

-Kleinkorres, R. , Stang Rarig, J. , & McElvany, N. (2023). The longitudinal development of students' well being in adolescence: The role of perceived teacher autonomy support. *Journal of Research on Adolescence*, 33 (2), 496-513.

-Lekamge, R. B. , Jain, R. , Sheen, J. , Solanki, P. , Zhou, Y. , Romero, L. , .. & Ilic, D. (2025). Systematic review and meta-analysis of the effectiveness of whole-school interventions promoting mental health and preventing risk behaviours in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 54 (2), 271-289.

-Liu, X. Q. , Guo, Y. X. , & Wang, X. (2023). Delivering substance use prevention interventions for adolescents in educational settings: A scoping review. *World journal of psychiatry*, 13 (7), 409. <https://doi.org/10.5498/wjp.v13.i7.409>

- Mardani, M. , Alipour, F. , Rafiey, H. , Fallahi-Khoshknab, M. , & Arshi, M. (2023). Challenges in addiction-affected families: a systematic review of qualitative studies. *BMC psychiatry*, 23 (1), 439.
- Miech, R. A. , Johnston, L. D. , Patrick, M. E. , O'Malley, P. M. , & Bachman, J. G. (2024). Monitoring the Future National Survey Results on Drug Use, 1975-2023: Overview and Detailed Results for Secondary School Students. Institute for Social Research. <https://nida.nih.gov/>
- Mohammadpoorasl, A. , Fakhari, A. , Rostami, F. , & Vahidi, R. (2007). Predicting the initiation of substance abuse in Iranian adolescents. *Addictive behaviors*, 32 (12), 3153-3159. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2007.03.015>
- Monari, E. N. , Booth, R. , Forchuk, C. , & Csiernik, R. (2024). Experience of family members of relatives with substance use disorders: An integrative literature review. *Creative nursing*, 30 (3), 232-244.
- Nawi, A. M. , Ismail, R. , Ibrahim, F. , Hassan, M. R. , Manaf, M. R. A. , Amit, N. , ... & Shafurdin, N. S. (2021). Risk and protective factors of drug abuse among adolescents: a systematic review. *BMC public health*, 21 (1), 2088.
- Padir, F. , Farokhzadian, J. , Foroughameri, G. , & Alidousti, K. (2025). The effect of virtual drug abuse prevention education on the knowledge and attitude of Iranian street children. *Journal of Education and Health Promotion*, 14 (1), 158. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_1806_23
- Sarani, E. M. , Ahmadi, J. , Oji, B. , Mahi-Birjand, M. , Bagheri, N. , Bazrafshan, A. , ... & Abdollahpour-Alitappeh, M. (2020). Investigating the sequential patterns of methamphetamine use initiation in Iran. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 15 (1), 52. <https://doi.org/10.1186/s13011-020-00297-z>
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2022). World Drug Report 2022. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2022.html>
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2025). World Drug Report. 2025. <https://www.unodc.org/unodc/data-and-analysis/world-drug-report-2025.html>
- World Health Organization (WHO). (2023). Global status report on preventing substance use and associated mental health conditions. Geneva: WHO. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240077724>
- Xu, R. (2023). The importance of family, peer, and romantic relationships on adolescent development. *Journal of Student Research*, 12 (1). <https://doi.org/10.47611/jsr.v12i3.4155>

Examining the Effect of an Educational Program for Addiction Prevention on Students' Tendency and Attitude Toward Substance Use

Sayedeh Mansoureh Sepehrian¹, Sayed Baktash Sepehrian²

1- Master of Education, Educational Research

2- Master's Degree, Natural Disaster Engineering

Abstract

Addiction to narcotic substances has become one of the fundamental problems of modern human life and can affect every aspect of an individual's existence. Therefore, the present study aimed to examine the effect of an educational program for substance abuse prevention on the tendency and attitude of high school students toward drug use. This research was applied in purpose and quasi-experimental in design, employing a pretest-posttest with a control group. The statistical population consisted of high school students in Izeh County, from which 40 students were selected using cluster random sampling and divided into experimental and control groups (20 participants in each). Data collection instruments included the Karimi et al. Attitude Toward Substance Abuse Questionnaire and the Zarghar et al. Tendency Toward Substance Abuse Questionnaire. The experimental group participated in a 12-session educational program on addiction prevention over approximately three months, while the control group received no intervention. Data were analyzed using descriptive statistics and ANCOVA. The univariate covariance analysis results showed that the educational program had a significant effect on reducing the tendency toward substance use, with about 90% of posttest changes in tendency attributed to the program. Moreover, it had a significant positive effect on improving attitudes toward addiction, explaining about 69% of the posttest variance in attitude. These findings highlight the importance of designing skill-based and participatory programs in schools and employing active learning strategies to prevent substance use during adolescence and youth.

Keywords: Educational program, addiction, tendency, attitude, substance use.